

БІБЛІОТЕКА ВЧИТЕЛЯ

Л.В. Бутрин

УКРАЇНСЬКА МОВА

Конспекти уроків

6 клас

I семестр

Посібник для вчителя

ТЕРНОПІЛЬ
НАВЧАЛЬНА КНИГА – БОГДАН

УДК 81'1.075.3
ББК 74.268. 1 Укр
Б 93

Серію «Бібліотека вчителя» засновано 2007 р.

Бутрин Л.В.

Б 93 Українська мова : конспекти уроків : 6 клас. I семестр (за підручником О.В. Заболотного, В.В. Заболотного) / Л.В. Бутрин. — Тернопіль : Навчальна книга — Богдан, 2015. — 200 с. — (Бібліотека вчителя).

ISBN 978-966-10-1765-7 (серія)

ISBN 978-966-10-1098-6

Посібник укладено відповідно до чинної програми з української мови для учнів 6 класу загальноосвітніх шкіл. Він містить конспекти уроків, матеріал для контролю навчальних досягнень і розвитку зв'язного мовлення (за підручником О.В. Заболотного, В.В. Заболотного). До кожної мовної теми подано технологічну карту (теоретичний матеріал) і дидактичний матеріал.

Для вчителів української мови і студентів-філологів.

УДК 81'1.075.3

ББК 74.268. 1 Укр

*Охороняється законом про авторське право.
Жодна частина цього видання не може бути відтворена
в будь-якому вигляді без дозволу автора чи видавництва.*

ISBN 978-966-10-1765-7 (серія)

ISBN 978-966-10-1098-6

© Навчальна книга — Богдан, 2015

ПЕРЕДМОВА

Пропонований навчальний посібник відповідає чинній програмі з української мови для 5–9-х класів загальноосвітніх навчальних закладів, розроблений на основі Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти (постанова Кабінету міністрів України від 23.11.2001 р. № 1392) і затвердженій наказом міністерства від 06.06.2012 р. №664.

У структурі посібника є конспекти уроків, тексти різних стилів для семестрового диктанту, переказів, аудіювання, читання мовчки. Поле для додаткових записів дасть змогу вчителю творчо опрацювати пропоновані конспекти уроків, робити необхідні помітки і записи.

Матеріал технологічної карти уроку вчитель, за потреби, пояснює учням сам або шляхом лінгвістичного спостереження чи бесіди з дітьми. Проте практика показала, що представити тему можуть також і учні, які хочуть знати більше і залюбки виконують випереджувальне завдання. Це стимулює пізнавальний інтерес, дає їм змогу реалізувати власні здібності, утвердити себе в класному колективі, здобути певний статус в очах учителя й однокласників. Іноді емоційно неврівноважені школярі, окрилені відповідальним завданням і підтримкою вчителя, саме тут реалізують себе якнайкраще.

Різноманітні завдання, тренувальні вправи теж тільки скеровують педагога в напрямку певних прийомів і видів роботи з учнями. Організувати навчальну діяльність дітей за тією чи іншою технологією — справа особистого творчого підходу кожного вчителя зокрема, оскільки це залежить як від суб'єктивних, так і від об'єктивних факторів.

КРАСА Й БАГАТСТВО УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Мета: ознайомити школярів зі структурою підручника, метою і змістом вивчення української мови в 6 класі, дати розуміння значення рідної мови в житті суспільства, її краси, милозвучності, гнучкості й лексичного багатства; формувати потребу збагачувати власне мовлення; виховувати почуття національної гідності.

Тип уроку: сприймання і засвоєння нових знань.

Обладнання: підручник Заболотного О.В., Заболотного В.В. Українська мова. 6 клас. — К.: Генеза, 2014; роздавальний матеріал, кольорова крейда.

*Любіть Україну у сні й наяву,
Вишневу свою Україну,
Красу її, вічно живу і нову,
І мову її солов'їну.*

Володимир Сосюра

ХІД УРОКУ

I. Актуалізація опорних знань учнів.

Вхідна рефлексія.

Поміркуйте, про що йдеться в поданих віршованих рядках:

Мови нашої слова —
Наче музика жива,
Наче житні зерна чисті
В хлібороба на руці,
Наче роси росянисті,
Наче хвильки по росі.

С. Пархоменко

II. Оголошення теми й мети уроку.

Слово вчителя.

У чому краса і багатство української мови? Український поет Володимир Сосюра в часи Другої світової війни закликав:

*Любіть Україну у сні й наяву,
Вишневу свою Україну,
Красу її, вічно живу і нову,
І мову її солов'їну.*

У кожному художньому творі ми знаходимо золоті зерна добра, барвистої краси мови. А мова наша дуже багата. Нею можна висловити найскладніші думки, найтонші почуття і переживання, передати враження про побачене, почуте, прочитане. Про красу й багатство української мови влучно висловився український поет Олександр Підсуха у вірші «Мова»:

*Ой яка чудова українська мова!
Де береться все це, звідкіля і як?
Є в ній ліс-лісок-лісочок, пуша, гай, діброва,
Бір, перелісок, чорноліс. Є іще й байрак!*

Мова — одне із чудес, за допомогою якого люди передають найтонші відтінки думок і почуттів. Вона віддзеркалює душу народу, його історію... Мова — то цілюще джерело, і хто не припаде до нього вустами, той всихає від спраги. Століттями мова народу була тією повноводою річкою, яку ми називаємо поезією. Поетична грань живе в слові, і слово немислиме без неї, як немислима річка без води. Наша рідна мова — запашна, співуча, гнучка, милозвучна, сповнена музики і квіткових пахощів. Проголошення незалежності дало право зайняти українській культурі належне їй місце. А основою, джерелом культури є материнська мова.

Дата

Клас

Додатковий матеріал

до уроку

А яка красива, яка милозвучна ота материнська рідна мова. Яка багата у висловах, порівняннях, метафорах, гіперболах тощо. Вони не можуть не вплинути на людські почуття. Скажімо, картина дощу з повісті «Микола Джеря» Нечуя-Левицького: «Море застогло й загуло, як сосновий бір в час бурі. Берег закутався в туман та в дощ. Сонце зійшло за хмари. Все змішалось в одну мить і злилось до купи: і земля, і море. На морі стало поночі, і тільки вітер свистів, шипів та ревів, як звір». Або ранок у лісі з казки «Хо» М. Коцюбинського: «Стрепенувся врешті ліс і собі загравав... Зашепотіли збуджені листочки, оповідаючи сни свої, заметушилась у травичці комашня, розітнулося в гущині голосне щебетання й полинуло високо — туди, де небо міниться, де небо грає всякими барвами...» Характерною особливістю пейзажів «Дощ» та «Ранок у лісі» є багатство тропів, які впливають на почуття людини.

Отже, українська мова — дар Божий. Вона багата, ніжна й ласкава, мудра, доброзичлива, глибокодумна, чиста, правдива. Ми низько вклоняємося нашим пращурам за воістину солов'їну мову! І нам — тим, хто живе нині на прадавній матінці-землі, — треба багато зробити, щоб усі зросійшені українці зрозуміли велич та красу своєї мови.

III. Мотивація навчальної діяльності учнів.

Слуховий розподільний диктант.

Прослухати текст. Визначити тему й основну думку. Що виражає заголовок? Сформулювати ставлення автора до предмета мовлення. Розподілити почуті на слух слова в групі: іменники, прикметники, дієслова.

Переваги української мови

Найкраще переваги нашої мови видно з поданих нижче українських слів: *мова, замовкати, безумовно, розмова, змовлятися, передумова, мовчки, примовка, мовознавець, мовити, мовляв, безмовний, мовлення, скоромовка, невгамовний, мовний, умовляти, обмова, мовчати, промовець, обмовка, мовчання, промовистий, умовний, мовчазний, замовляти, обмовлятися, домовленість, змова, зумовлювати.* Таких довгих рядів спільнокореневих слів не має жодна мова світу. Пропоновані українські слова логічно творилися давніми українцями у процесі природного розвитку мови впродовж багатьох тисячоліть з одного кореня «мов» широкою і багатою системою префіксів і суфіксів, що свідчить про давність, народність, природність, закономірність походження, велику мудрість нашої мови, її започаткування від наших слов'янських богів. Опанувати таку систему українських спільнокореневих, логічно пов'язаних між собою слів, і дитина, і дорослий можуть легко й швидко (*В. Кожевніков*).

Розповідь учителя про структуру підручника, мету вивчення української мови в 6 класі.

IV. Сприймання й засвоєння нових знань.

Технологічна карта уроку

Українська мова є однією з найбільш розвинених і багатих мов народів світу. Багатство мови виявляється передусім у великій кількості слів. Глумачний 11-томний «Словник української мови» містить 134 тисячі слів, але до нього не увійшли спеціальні терміни, власні назви, слова обмеженого вжитку, похідні від багатьох слів. Не менш показовою є і кількість фразеологічних зворотів.

Показниками багатства мови є також наявність у ній багатозначних слів, синонімів, різноманітність засобів словотворення, розгалуженість граматичної системи. Володіння багатством засобів рідної мови дозволяє досягати точності вираження думок, виразності у висловленні почуттів, дає змогу сприймати й усвідомлювати зміст чужих висловлювань.

Милозвучність української мови зумовлена тим, що в нашій мові виразно вимовляються майже всі звуки, немає різкої відмінності між вимовою наголошених і ненаголошених складів. Та найбільш показовим є властивий українській мові «закон краси» — великі можливості уникнення важких для вимови збігів приголосних або голосних звуків (наприклад, *висвітлив в вступі; не тільки Америка, а і Африка*) чи частин слів (*зустрічав брата та тата*). Засобами для досягнення милозвучності слугують: чергування звуків *i — й, у — в*; спрощення в групах приголосних звуків; варіанти префіксів (*над-, наді-, об-, обі-*) та прийменників (*перед, переді, передо; з, із, зі*), сполучників (*щоб — щоби*), часток (*же — ж, би — б*), синонімічні сполучники (*i — й, та; але — та, однак, проте, зате; бо — тому що; щоб — аби*), паралельні закінчення відмінків (*у нашім — у нашому; п'яти — п'ятьох*) і неозначених форм дієслова (*працювати — працювать*), синонімічні синтаксичні конструкції (*шкільні майстерні — майстерні школи*) та багато інших. Усе це дає змогу мовцеві так побудувати своє висловлювання, що воно буде не тільки зрозуміле для адресата, але й привабливе своїм звучанням, своєю звуковою формою.

Багатство використуваних мовних засобів, милозвучність висловлювань є важливим показником високої мовленнєвої культури людини.

В українській мові існують семантичні групи слів (омоніми, синоніми, антоніми), багатозначні й однозначні, абстрактні й конкретні, застарілі й новоутворені слова, що становлять її багатство. Виражаючи думку, мовець може використати різноманітні засоби залежно від знання мови, ерудиції, стилю висловлювання. Багатство та різноманітність мовлення виявляються на лексичному, фразеологічному, словотвірному, граматичному й стилістичному рівнях.

Умови багатства і різноманітності мовлення такі:

1) багатство словникового запасу кожної людини; 2) уміння використувати у своєму мовленні різні мовні засоби; 3) уміння інтонувати мовлення; 4) постійне удосконалення і збагачення власного мовлення.

Про багатство мовлення судять насамперед за його лексичним складом. Середній запас слів у добре освіченої людини становить 6-9 тисяч, а в народній скарбниці — 200 тисяч слів.

Лексичне і фразеологічне багатство мовлення формується словниками української мови, творами художньої, наукової, суспільно-політичної літератури, усної народної творчості. Лексичне багатство вимагає не тільки засвоєння великої кількості слів, а й усіх можливих значень багатозначного слова. Наприклад, слово *вертеп* має три значення: 1) печера; 2) старовинний пересувний ляльковий театр, де ставили релігійні і світські п'єси; 3) сховище або місце гульбища злочинців. У зв'язку з відродженням української культури друге значення слова *вертеп* набуло в наш час особливого поширення.

Багатство мовлення забезпечується й багатством форм. У мові є велика кількість варіантів слів та їх форм, засвоєння і використання яких робить мовлення кожної людини багатшим, виразнішим, різноманітнішим. Наприклад, в іменниках паралельні форми роду (*шинель — шинеля, зал — зала, клавіш — клавіша*), відмінків (*батьку — батькові, Тарасу — Тарасові*), паралельні відмінкові форми прикметників, числівників (*червонім — червоному, одинадцяти — одинадцятьох*). Прикметники мають й інші паралельні форми. Наприклад, присвійні прикметники (*материн — материнський, братів — братовий*), стягнені й нестягнені форми (*добра — добрая, зелене — зеленеє*), повні й короткі форми (*рад — радий, певен — певний*). Урізноманітнюють мовлення й фонетичні варіанти слів. Наприклад: *хоч — хоча, лиш — лише, знов — знову, звідкіль — звідкіля, робить — робити тощо*.

Багатство й різноманітність висловлювання (тексту) забезпечують синтаксичні конструкції, наприклад: дієприкметниковий, дієприслівниковий звороти й підрядні речення, пряма й непряма мова, варіанти граматичних форм, наприклад, майбутній час: *буду читати — читатиму*, наказовий спосіб: *читайте — читали б тощо*. Українська мова надзвичайно багата й різноманітна й зі стилістичного боку. Ці мовні засоби використовують у текстах різних стилів. Будуючи висловлювання в тому чи іншому стилі, необхідно враховувати емоційно-експресивне забарвлення слів, словосполучень, речень та їх закріпленість за певним стилем. Отже, стилі ставлять певні вимоги щодо багатства й різноманітності мовлення. Відомо, що багато українців та білорусів упродовж кількох десятиліть користувалися в побутовій сфері рідною мовою, а в офіційному спілкуванні «добровільно» переходили на російську, не знаючи жодної з мов у повному обсязі. Це спричинило перехід до пасивного запасу слів, віддалених щодо звучання від російських, і активізувало використання спільних з російською мовою компонентів синонімічного ряду. Та ще й невпинна боротьба зі «шкідництвом на мовному фронті!» Обстоювання оригінальних українських чи білоруських слів розцінювалося як один із найтипівіших проявів націоналізму. За таких умов з білоруської мови усунули слово *места* (місто), послідовно замінивши його на *горад*; з української вилучили зовсім або залишили в словниках з ярликами «застаріле» чи «діалектне» слова *реченець* (строк), *робітня* (майстерня), *приросток* (префікс), *наросток* (суфікс) та багато інших.

Тривалий час позамовною причиною існування того чи того слова в українській мові була наявність його в мові російській. Із двох слів для називання того самого поняття *галстук — краватка*, *фарфор — порцеляна*, *кофе — кава*, *карта — мапа* вибирали те, яке було в російській мові — *галстук*, *фарфор*, *кофе*, *карта*, і відсували на другий план (*краватка*, *порцеляна*, *кава*) або викидали зовсім (*мапа*) те, якого в російській мові не було. Хоч традиція вживання в українській мові вимагала іншого, часом протилежного підходу. Правильно зробили укладачі тритомника, поставивши бодай на друге місце при перекладі рос. *фарфор* слово *порцеляна*, повернувши його в такий спосіб до мовного вжитку. Тепер слову *порцеляна* та всім похідним від нього (*порцеляновий*, *порцеляново-фаянсовий* і *под.*) з огляду на традиції української літературної мови слід віддати перевагу перед словом *фарфор* та його словотворчим гніздом. Так само слову *краватка* перед словом *галстук*, слову *перука* перед словом *парик*, бо від першого маємо утворення *перукар*, *перукарка*, *перуковий*, *перукарня*, *перукарський*, а від другого нічого, крім просторічного *парикмахерська*, часто зіпсованого до *наліхмахтірська*.

Тривале зросійщення українців призвело до втрати дороговказів у користуванні рідною мовою. Досі багато хто з мовців залюбки вживає слова *благополуччя*, *відправлятися*, *дислокуватися*, *діючий*, *добросовісний*, *економити*, *значимий*, *кафетерій*, *корзина*, *настійливий*, *приймона*, *протиріччя*, *початкуючий* і майже цілковито нехтує далеко кращі синонімічні відповідники *добробут*, *вирушати*, *розміщатися* (*розташовуватися*), *дійовий*, *сумлінний*, *заощаджувати*, *значущий*, *кав'ярня*, *кошик*, *наполегливий*, *приймальня*, *суперечність*, *початківець*.

Навряд чи має рацію той, хто відсуває на задній план слова лише за те, що вони спільні з лексемами інших слов'янських мов. Але ігнорувати оригінальні елементи української лексики теж немає жодних підстав.

Тренувальні вправи

Мовознавче дослідження.

Прочитати текст. Дати йому заголовок. З'ясувати, якими мовними засобами користується автор. У чому виявляються багатство й різноманітність тексту?

Слово, якщо воно мовлене не ложними вустами, має особливу цінність. Споконвіків його магічність прирівнювалася до найвищих людських якостей. Недарма ж, якщо хотіли в давнину ствердити непорушність істини, то привселюдно присягалися: «Слово честі!» Це вже тепер втратився зміст цього вислову, бо ставав словесною іграшкою в людей легковажних і словоблудних. Відтак ми перестали вірити в істинність цієї шляхетної присяги. Між тим, традиційна мораль ґрунтувалася на авторитеті слова, його високій місії та незаперечності. Батькове слово було не тільки законом — воно повчало, об'єднувало і утверджувало моральні устої. Разом з тим пошанівок до батькового слова вимагав од останнього особливої відповідальності й житейських чеснот. Чи не тому увійшов у повсякдення вислів: «Хоч батько й скупий на слово, але воно є законом»? (В. Скуратівський).

Гра «Мовна скарбничка».

Записати слова-синоніми.

I. Зимонька завила, зразу загула,
Закружила, захазяйнувала,
Завітрила, засніжила, замела,
Землю заметілями заткала.
Задубіла, зажурилася земля,
Змерзла зовсім, змучилась, заснула.
Закрутила завірюха звіддала,
Захурделила, завіяла, задула.
Заховались зорі зазвичай,
З-за завії, звісно, заглядали.
Зблідли зовсім, затремтіли, знай,
Звисока зоріючи, зітхали.
Засміялась злісно заметіль,
Заскрипіла, злобою завила.
Замела, задула звідусіль,
Задихалася, загрозливо злетіла,
Збудувала замки заметіль,
Засопла, знесилено заснула.
Засвітилась зіронька. Звідтіль
Заясніло. Злість зима забула.
Засміялась зіронька згори —
Здолана зима! Земля зраділа!
Зацвілися зіроньки з землі,
Забриніли звуки, завесніло!
Зачарована, замріяна земля
Заспівала, знадно заквітчалась.
Затепліло, загуло здаля —
Зимонька занила, запручалась...
Затепліло! Здолана зима!

II. Сад спочиває, спить спокійно,
Ставок старенький стуманів.
Стежина-стежка самотійно
Снує собі серед садів.
Світанок синій струменіє,
Сосна світлішою стає.
Серпанок світиться, світліє.
Сон сновидіннячка снує.
Світ стрепенувся. Скільки спати?

Співають сотні солов'їв!
Скоренько стало скрізь світати.
Стрижі стрілою! Сонце! Спів!
Сміється сонце, світить, сяє!
Стрічає сонечко сосна.
Сопілка, скрипочка співає,
Співає серденька струна.

Робота зі словником.

З'ясувати значення слів кожного синонімічного ряду. Синоніми першого ряду ввести у речення (усно).

1. Гарний, красивий, прекрасний, вродливий, дивний, чудовий.
2. Плести, скручувати, сукати, вити, тягнутися.
3. Завжди, раз у раз, повсякчас, постійно.
4. Шлях, путь, дорога, гостинець, шосе, тракт.
5. Хуртеча, вітрюга, завірюха, крутія, завія, курява, юга.
6. Розуміти, тямити, збагнути, усвідомлювати, осмислювати.

Робота в командах.

Прочитати прислів'я і приказки. Вказати синоніми-іменники, синоніми-дієслова, синоніми-прикметники. З'ясувати значення шостого речення.

1. Бідний до всіх рідний, а багатий нікому не радий.
2. Бідак живе обачно: раз на тиждень обідає, та й то не смачно.
3. В убогого все по обіді.
4. Хто тягне, того ще й б'ють.
5. Працюємо до сьомого поту.
6. Доброго вола в ярмі пізнають.
7. Хороше, та рідко шито.
8. Біда ще й за горе зачепилася.
9. Вода пливе — роки йдуть.
10. Кажали минеться, а воно тільки настає.

Гра «Словникарі».

Пояснити значення слів і скласти з ними речення.

Хворий — хворобливий — хоровий; дефектний — дефективний — дефектологічний; лісник — лісничий — лісовод; адреса — адресат — адресант; передній — передовий; зуб — зубок — зубило; сірчаний — сірчастий — сіркуватий; літаючий — летючий — літальний.

Гра «Шукачі скарбів».

Прочитати текст. Визначити багатозначні слова. З'ясувати їхню роль у тексті. Які ще мовні засоби створюють багатство і різноманітність тексту? Виписати їх.

Весна прийшла так якось несподівано.
Зима стояла міцно до пори.
Вітри війнули з півдня. І тоді вона
Немов у Ворсклу з'їхала з гори.
Ще сніг ковтала повідь широченна,
І рала ждав іще тужавий лан.
А під горою вишня наречена
вже до віночка міряє туман.
Подовшав день. Полегшали ці тіні,
Вечірні тіні спогадів і хмар.
І дика груша в білому цвітінні
На ціле поле світить, як ліхтар.
Уже в дітей порожевіли личка.
Уже дощем надихалась рілля.
І скрізь трава, травиченька, травичка!
І сонце сипле квіти, як з бриля.

Л. Костенко

Гра «Я — вчитель».

Пояснити значення прикметника «золотий». Скласти з ним кілька речень.

Золотий вік, золотий мішок, золотий оксамит, золота молодь, золота рибка, золотий промінь, золоті гори, золоте дно, золотий годинник, золоті нитки, золоті руки.

Записати речення, розкриваючи дужки. Пояснити свій вибір.

1. Що на Чорн(ому, ім) мор(і, ю), на камен(і, ю) (білому, біленькому) там стояла темниця кам'яна(ая). 2. Зажурила(ся, сь) (У, В)країна, бо нічим прожи(ти, ть): витоптала орда (кіньми, конями) маленьк(і, її) діти. 3. Гей, (у, в) (суботу, суботоньку), проти (неділі, неділеньки), Супрун (з, зо, зі, із) ордою стяв(ся, сь), гей, а (у, в) неділю, (у, в) обідн(ю, юю) годину(у, в) (неволю, невольеньку) попав(ся, сь). 4. Максим козак Залізняк, козак з (Запорожжя, Запоріжжя). Як поїхав на (У, В)країну — як пишн(а, ая) рожа. 5. Ой (попід, під) гай(ем) (зеленим, зелененьким) ходить Довбуш (молодий, молоденький). 6. Не хили(ся, сь), (яворе, явороньку), ще ж ти (зелений, зелененький), не жури(ся, сь), (козаче, козаченьку), та ж ти (молодий, молоденький) (*Нар. творчість*).

Вибірковий диктант.

Виписати з вірша синоніми до слів «іти, ходити».

Кроком руш! — Пішли солдати!
Й чоловік наддав ходи.
Топчуть стежку каченята
До холодної води.

По ланах весна простує,
Дибає старенький дід.
Військо чітко марширує,
Діти рушили услід.

В мандри хлопці подалися,
Прямували навпрошки.
Геть знесилені плелися
Вже додому хлопчаки.

Тупає мале дитятко,
По доріжці дріботить,
І чалапа каченятко,
Ходить дуже тихо кіт.

Він крадеться тишком-нишком,
Ніби тінь сама повзе.
Та гайнула в нірку мишка —
От котові не везе!

Сунуть хмари волохаті —
Затулили небо все,
Чимчикує гордо братик,
Бо п'ятірочку несе!

Он мале дівча стрибає
По калюжах навманя.
Дід старенький шкандибає,
Плентається цуценя.

Гриць, насупившись, чвалає.
Сам не зна, куди бреде,
А малятко чеберяє,
Мама хлопчика веде.

По землі снують мурашки
Цілий день туди-сюди.
Лізе кіт старий до пташки —
Недалеко до біди.

От Василь чимдуж несеться,
Щоб новину розказать.
А Олесик ледь плететься,
Він втомився мандрувать.

Всі у русі на землі:
І великі, і малі.
Всі ідуть, повзуть, літають,
Ходять, лізуть, шкандибають,

Сунуть, дибають, плетуться,
Плентаються і несуться,
То чвалають, то мандрують,
Дріботять і чимчикують,

Чеберяють і снують,
Але всі кудись ідуть.
Слів багато ти вже знаєш,
Тільки їх не забувай.
Як про щось сказати маєш,
Слово правильно вживай!

V. Закріплення вивченого матеріалу.

Конкурс «Хочу все знати».

Перша команда пояснює значення і вживання слів «барва, фарба», друга — «веслування, гребля», третя — «блюдо, страва».

Блюдо й страва

Слово *блюдо* в нас означає — «широка посудина»: «Увійшла Параска, несучи на *блюді* печену качку» (*Панас Мирний*). А продукти, приготовані для вживання, зветься *стравами*. Тому треба казати *перші (другі, треті) страви*, а не *перші (другі, треті) блюда*, як пишуть у газетах. Напр.: «Ми побачили серед подвір'я довгий стіл, рясно заставлений пляшками й *стравами*»

Веслування і гребля

Про одного з героїв роману-есе «Марія Башкирцева» М. Слабошницького сказано: «Живіт у нього зовсім не такий хоча б уже тому, що він регулярно *займається греблею*». Можна подумати, що герой кожного дня ходить працювати на *греблю* (гідротехнічну споруду на річці). Певна річ, сумлінно працюючи на греблі, можна позбутися зайвих жирових відкладів, але згаданий чоловік не тягає каменів та землі на греблю — він *займається веслуванням*, тобто веслує на човні. Ось зразки правильного використання обох слів: «У бухті відбувається змагання з плавання та *веслування*» (*М. Трублаїні*); «Серед села лиснів широкий ставок, чорніла довга *гребля*» (*І. Нечуй-Левицький*).

Барва і фарба

Російське слово *краска* має конкретне значення (речовина для малювання, для забарвлювання в інший колір) (укр. *фарба*) і абстрактне (колір, тон, колорит, відтінок) (укр. *барва*). Під впливом російської мови в нашій пресі всупереч українським лексико-семантичним законам слову *фарба* часто надають абстрактного значення: «У полоні *фарб* і звуків; *Фарби* рідної природи». Нормативні українські сполучення: *водяні фарби, олійні фарби, зелена (синя, чорна) фарба; у полоні барв і звуків, барви рідної природи*. Напр.: «З вікна видно сад у пишних *барвах* золотої осені» (*Газ.*); «У коридорах і на сходах консерваторії йшов ремонт, пахло свіжим вапном та олійною *фарбою*» (*В. Кучер*); «Малахіт — це крихкий мінерал яскраво-зеленого *кольору*» (*підр.*).

Консультація «Культура мовлення».

Сьогоднішній школяр повинен нести культуру мови до людей, щоб усі чули, як потрібно розмовляти, як звертатися в громадських місцях до людей. От у магазині часом можна почути: «Дайте байковий халатик з голубим воротником» — а треба так: «Подайте, будь ласка, фланелевий халатик з голубим комірцем», або: «Чудна блузка», а треба: «Чудова блузка»; «Пальто на меху» — треба ж: «Пальто на хутрі тощо». І в транспорті не раз чути: «Тролейбус битком набитий», а треба: «Тролейбус переповнений», або «Тролейбус повний-повнісінький». «Нажми на тормоза! Останови!», а треба: «Натисни на гальма, зупини».

Творче завдання.

Скласти художній опис лісу (лугу, степу, парку), використовуючи різні лексичні та граматичні засоби.

VI. Підсумок уроку.

Бесіда за запитаннями.

Дайте відповіді на запитання:

1. Яке мовлення вважається багатим?
2. У чому полягає різноманітність мовлення?
3. За яких умов мовлення стає багатим і різноманітним?
4. Як впливає на мовлення лексичне багатство мови?
5. Чому треба добре володіти інтонаційним і граматичним багатством мови?
6. Чому багатство і різноманітність мовлення пов'язані зі стилями?

Оцінювання рівня навчальних досягнень учнів.

Завершальне слово вчителя.

Співай, моя мово, у пісні чудовій
І смійся, у жартах звучи!
Світися щасливо у зірці ранковій
І в побуті теж — не мовчи!

Здіймайся у славі у небо високе,
Багатою будь, як земля.
Глибокою будь, наче море широке,
Щоб чули тебе віддала,

Квітуй, як весна, у чарівнім суцвітті,
Весело по світу йдучи,
Звучи, моя мово чарівна, у світі
І в серці людським не мовчи.

Не дай занедбати себе і забути,
До кожного серця дійди.
У миті біди і найважчої скрути,
Як матінка рідна, прийди!

І тихо-тихенько співай колискову,
Щоб серце в дитинство вернуть,
Щоб більше ніколи свою рідну мову
Не міг українець забуть.

Н. Красоткіна

VII. Пояснення домашнього завдання.

1. Дібрати 4–5 прислів'їв про мову або висловів письменників про багатство рідної мови. Вивчити їх напам'ять. Або виконати вправу 3 на с. 7.
2. Опрацювати теоретичний матеріал на с. 7.

Дата

Клас

Додатковий матеріал

до уроку

ПОВТОРЕННЯ, УЗАГАЛЬНЕННЯ Й ПОГЛИБЛЕННЯ ВИВЧЕНОГО. СЛОВСПОЛУЧЕННЯ Й РЕЧЕННЯ. ГОЛОВНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ

Мета: повторити, узагальнити й поглибити вивчене про словосполучення й речення, підмет і присудок; формувати потребу збагачувати власне мовлення; розвивати вміння будувати словосполучення й речення; виховувати почуття національної гідності.

Тип уроку: повторення й поглиблення вивченого.

Обладнання: підручник Заболотного О.В., Заболотного В.В. Українська мова. 6 клас. — К.: Генеза, 2014; роздавальний матеріал, кольорова крейда.

ХІД УРОКУ

I. Актуалізація опорних знань учнів.

«Скарбничка мудрості». Перевірка виконання домашнього завдання.

II. Оголошення теми й мети уроку.

Гра «Я — вчитель».

Яка тема уроку? Яка мета?

Словосполучення — це я,
А синтаксис — сім'я моя!
З двох й більше слів складаюся
І з словом все змагаюся.

Слово вчителя.

Яке слово в прослуханому куплеті вам би хотілося б пояснити, розтлумачити? (синтаксис). Отож окреслімо мету, завдання, які потрібно виконати на уроці.

Учні разом із учителем зокрема зазначають, що на уроці потрібно дізнатися про синтаксис і пунктуацію, визначити поняття «словосполучення»; навчитися виділяти словосполучення серед інших поєднань слів будувати й аналізувати словосполучення, відрізняти словосполучення від слова (форми слова) і речення.

III. Мотивація навчальної діяльності учнів.

Метод «Прес».

Визначити мовну одиницю. Відповідь обґрунтувати.

Життя. (Слово і речення). Шкільне життя. (Словосполучення і речення).

Робота в мікрогрупах.

Прочитати статтю чеського соціолога Іржі Томана. З тексту виберіть мовні одиниці (слово, словосполучення, речення — за групами).

Уявіть собі надзвичайно широку ріку, у якій один біля одного пливуть багато човнів, кожен з яких уособлює людську долю. Вільна течія річки — це ніби плін часу.

Більшість човнів несе течія життя. Мало є таких людей, які із самого початку плавання знають або в ході його усвідомлюють, куди їм треба доплисти, і скеровують свій човен у цьому напрямку — до певної мети. Цілком ймовірно, що вони до неї допливуть. З решти плавців багато хто здивується, куди це їх винесла вода і чому вони засіли на мілині. Саме до них і належать люди, які ніколи не аналізували своїх бажань, своєї мети, ніколи не замислювалися, яким чином можна їх здійснити. Принаймні їх завжди обійдуть ті, хто відзначається цілеспрямованістю.

— Що уособлює у собі течія річки?

— Чому більшість човнів пливе за течією, не задумуючись куди?

- Що станеться з цими людьми?
- Що станеться з людьми, які знають, куди пливуть?
- Яка основна думка тексту? Чи погоджуєтесь ви з нею?
- Чого ви очікуєте від уроку?

IV. Повторення й поглиблення вивченого.

Технологічна карта уроку

Словосполучення — це сполучення двох або кількох самостійних слів, пов'язаних одне з одним змістом і граматично. Як і слово, словосполучення називає певний предмет, ознаку чи дію, проте дає їм конкретнішу, точнішу назву. Якщо речення є одиницею повідомлення, служить засобом комунікації (спілкування), то словосполучення — це номінативна одиниця, одиниця називання, позначення. На відміну від речення словосполучення не виражає закінченої думки, виступаючи засобом спілкування лише через речення. Воно позбавлене основної ознаки речення — предикативності (присудковості). Тому сполучення підмета і присудка не слід вважати словосполученням: між підметом і присудком існують відношення, характерні для речення.

Словосполучення складається з двох повнозначних слів. Одне з них є головним, друге — залежним.

Змістову залежність можна виявити за допомогою питання, поставленого від головного слова:

- 1) радісна (*яка?*) зустріч;
- 2) святкувати (*що?*) перемогу;
- 3) змагання (*яке?*) з футболу;
- 4) наполегливо (*як?*) вчитися.

Не є словосполученнями:

- а) підмет і присудок: *птахи полетіли*;
- б) іменник (займенник) з прийменником: *у книзі*;
- в) однорідні члени речення: *дерева й кущі*.

Речення називає предмети, явища, ознаки, дії, що існують реально або тільки в уяві людини.

Тренувальні вправи

Виконання вправи 4 (II).

Мовознавче дослідження.

З'ясувати, які пари слів є словосполученнями, а які ні і чому. Указати головне й залежне слово.

Питання про життя, сьогодні я, тихий вечір, з'явилась група, жваво обговорювали, над вікном, спів солов'я, сльози і переживання, умови життя, шлюб і сім'я.

Творче завдання (у парах).

Що треба людині для повного щастя? Прослухати вірш і дати письмову відповідь на запитання. Визначити у ваших реченнях підмети й присудки.

Свобода і мир та ранкова роса,
А ще небеса мирні, райдужні, сині
І неповторна безмежна краса.
А ще треба радість і сонце в зеніті,
Здоров'я і сили, багато тепла,
Ще тато і мама, найкращі у світі.
І пісня чарівна, щоб завжди була.
Хай сонячний зайчик стрибає по хаті,
Хай казку дарує і шире тепло,
Щоб всі ми були і здорові, й багаті
І щастя веселе у хаті жило.
Щоб сонце ласкаве усіх зігрівало,
А сонячний промінь світився в душі.

Бо ж, справді, нам треба для щастя чимало:
Довкілля прекрасне і поклик душі.

Робота з текстом.

Прочитати текст. Визначити тему й основну думку. Дібрати заголовок у формі словосполучення. Виписати по 2–3 словосполучення, що відповідають таким моделям: «прикметник + іменник», «займенник + іменник», «дієслово + іменник», «дієслово + займенник», «дієслово + прислівник». Указати на те, як зв'язане залежне слово з головним: а) за змістом; б) за змістом і граматично. Зробити синтаксичний розбір третього речення.

Наша українська мова — це одна із шести тисяч мов сучасного світу.

Люди, що розмовляють цими мовами, можуть мати однакові думки та почуття, але виражати їх по-різному своїми мовами, як схожими одна на одну, так і зовсім не схожими. Усі люди незалежно від кольору шкіри однакові за будовою свого тіла, але чомусь вони розмовляють різними мовами і без навчання не можуть розуміти один одного. На це питання в історії людства були різні відповіді. Навіть сучасна наука не може з'ясувати, чи була в прадавніх предків теперішніх людей одна спільна мова, чи в різних краях світу, де проживали предки, склалися різні мови (За А. Білецьким).

Творче дослідження на основі класифікації мовних понять.

Дослідити, які сполучення слів не є словосполученнями. Записати подані сполучення в три колонки: а) підмет і присудок; б) слова, з'єднані сполучником; в) іменник з прийменником. Виписати словосполучення й зробити синтаксичний розбір їх: 1) назвати головне й залежне слова, поставити питання; 2) визначити, якими частинами мови виражено головне й залежне слова; 3) указати на те, як зв'язане залежне слово з головним.

Мова і нація; мова як цінність; гуманітарні науки; про мову; твір про мову; загальне мовознавство; мова й мовлення; засіб спілкування; з перекладу; мова розвивається; для взаєморозуміння; газети й журнали; до мовознавства; мови поширені; фонетика і графіка; люди спілкуються; структура мови; досліджувати мову.

Дослідження — творче конструювання.

Утворити пари словосполучень з опорними словами так, щоб у кожній були синтаксичне й фразеологічне словосполучення. Скласти з ними речення.

Зразок. Бачити товариша — бачити наскрізь (розпізнавати чий-небудь наміри).

Взяти ..., вбивати ..., вести ..., спільна ..., розумна ..., говорити ...

Виконання вправ 6, 8.

Гра «Побудуй речення».

Скласти речення з поданих у початковій формі слів. Що для цього необхідно змінити чи додати? Підкреслити в реченнях граматичні основи. Визначити, якими частинами мови виражені підмет і присудок.

1. Український, народ, творити, свій, мова, століття, заносючи, мовний, скарбниця, добірний, нектар, слово (І. Вихованець).
2. Мова, є, найгеніальніший, наслідок, матеріальний, духовний, діяльність, багато, покоління (Г. Нудьга).
3. Ранній, дитинство, глибокий, старість, людина, невіддільно, пов'язаний, мова (І. Вихованець).

Вибіркова робота з елементами аналізу.

Виразно прочитати. Визначити тематику речень і жанр усної народної творчості, до якого вони належать. Усно виділити граматичні основи. Виписати спочатку речення з повною граматичною основою (підметом і присудком), потім — з одним головним членом.

1. Добре слово варте задатку. 2. Дружи з розумним — не будеш дурнем. 3. За грамотного не розписуйся. 4. Знання роблять жит-

тя красним. 5. Знання за плечима не носять. 6. Мудрим ніхто не родився, а навчився. 7. Мудрій голові достатньо два слова. 8. Наука в ліс не веде, а з лісу виводить. 9. Не вчи орла літати, а слов'я — співати. 10. Розум — скарб людини (*Нар. творчість*).

V. Закріплення вивченого матеріалу.

Творче завдання.

Скласти усне висловлювання на тему «Розум — скарб людини», використовуючи подані вище вислови.

VI. Підсумок уроку.

Дати відповіді на запитання.

1. Що називають словосполученням? Яку структуру воно має і як зв'язуються слова в ньому?
2. Яку роль виконує словосполучення в мовленні? Чим воно відрізняється від слова? Речення?
3. Які ознаки властиві реченню?
4. Що називають граматичною основою речення? На які види поділяють речення за характером вираження граматичної основи?

Оцінювання рівня навчальних досягнень учнів.

VII. Пояснення домашнього завдання.

1. Знати, що таке словосполучення і речення.
2. Скласти невеликий текст на тему «Краса осені». У реченнях, ужитих у творі, виділити граматичні основи. Із першого речення виписати словосполучення і зробити їх синтаксичний розбір.

Дата

Клас

Додатковий матеріал

до уроку

ПРОСТЕ РЕЧЕННЯ. ЗВЕРТАННЯ В ПРОСТОМУ РЕЧЕННІ, РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ ПРИ НЬОМУ

Мета: повторити й поглибити вивчене про звертання, розвивати вміння вживати поширені й непоширені звертання в різних стилях мовлення; формувати навички виділяти звертання на письмі й в усному мовленні; формувати потребу збагачувати власне мовлення; виховувати почуття національної гідності.

Тип уроку: повторення й поглиблення вивченого.

Обладнання: підручник Заболотного О.В., Заболотного В.В. Українська мова. 6 клас. — К.: Генеза, 2014; роздавальний матеріал, кольорова крейда.

ХІД УРОКУ

I. Актуалізація опорних знань учнів.

Перевірка виконання домашнього завдання.

Мовне спостереження.

Прочитати речення, правильно їх інтонуючи. Назвати в кожному з речень слова, які називають того, до кого звертаються з мовленням. Пояснити вживання розділових знаків. Пояснити, чому звертання не є членами речення. Назвіть граматичні основи речень.

Учись, людино, в рідній землі добра святого, щедрості й любові (І. Савич). Люди, в радості, в горі ми такі подібні одне до одного... (М. Томенко). Поля мої! Сьогодні я до вас прийшов у гості (Р. Юзва).

Бесіда за запитаннями.

1. Що називається звертанням?
2. Які розділові знаки ставлять у реченнях зі звертаннями? Навести приклади.
3. Як уживання розділових знаків залежить від інтонації?
4. Чи є звертання членом речення? Чому?
5. Які звертання називають непоширеними? Які – поширеними? Навести приклади.

II. Оголошення теми й мети уроку.

III. Мотивація навчальної діяльності учнів.

Лото «Відмінки».

Зібрати лото з назв відмінків і питань до них. Який з відмінків залишився без питання? Для чого слугує цей відмінок? Чи впливає на спілкування те, як ми звертаємося до людини? То яка мета нашого уроку?

Ланцюжкова гра.

Усно поставити у формі кличного відмінка подані слова.

Мама, матуся, Галина, Галя, Україна, земля, вітер, тато, батько, брат, сестра, друг, пан, добродій.

IV. Повторення і поглиблення вивченого.

Технологічна карта уроку

Звертання — це слово або сполучення слів, що називає того, до кого звертаються. Звертання виражається іменником у формі кличного відмінка. Воно може стояти на початку, у середині або в кінці речення. Звертання завжди виділяється комою чи комами. Іноді — знаком оклику. Звертання буває з одного слова (непоширене) і з кількох (поширене). Звертання, що не має відповіді, називають риторичним. Будь-яке звертання не є членом речення.

Основна функція звертання — привернути увагу співрозмовника. У ролі звертань виступають імена, по батькові та прізвища осіб,

назви осіб за родом діяльності, родинними стосунками, рисами характеру тощо, а в художніх творах — також назви тварин, неістот. **Звертання виражаються** іменником у кличному або, рідше, називному відмінку однини і множини. Займенники ти, ви зрідка можуть уживатися в ролі звертань, здебільшого в розмовному мовленні задля вираження різкості, зневаги, грубості: «*Ей ви, куди йдете?*» Речення, у яких є звертання, називають **ускладненими**.

Звертання

Що означає	Називає того, до кого звертаються з мовленням	
Вид за будовою	непоширене (одне слово)	поширене (сполучення слів)
Спосіб вираження	іменником: Ніночко, у тебе ж глибокий потяг до літератури! <i>О. Донченко</i>	іменним словосполученням або цілим реченням: Дорогий діду, а які у сонця ключі? <i>М. Стельмах</i> Хто в полі, хто в лісі, стережися. <i>Леся Українка</i>

Тренувальні вправи

Робота в парах.

Списати речення, розставляючи розділові знаки (подаємо речення без їх вилучення) і вставляючи пропущені літери. Звертання обвести.

I. Дівчино Марино, здорова була! Невже ти, серд..нько, мене забула? Продай, милий, сиві бички, купи мені чер..вички! Стій, чумаче, постривай, шляху в людей поп..тай! Куди їдеш, куди йдеш, козаченьку Марку? Нащо мене пок..даєш у в..сокім замку? Бр..ди, бр..ди, діду, у луг по калину. Як не підеш по калину, я, напевно, згину.

II. Добрий вечір тобі, з..лена діброво! (*Нар. творч.*). Не шуми, ліщинонько у лузі, не х..ли додолу голі віти! (*М. Шульга-Шульженко*). Як змінився н..бокрай, як змінився! Та чого ж ти, жовтий клене, зажурився? Що не л..не вже дзвінкий птичий цвенькіт? Ще ти будеш, гаю мій, зел..ненький! (*В. Сосюра*). Дубе, хто тобі дав сили устояти проти вітру й злив? (*Л. Забашта*). Старі дуби, спасибі вам за осінь, за відлітання радості і птиць (*Л. Костенко*).

«Посміймося разом».

Прочитати виразно діалог, назвати у ньому звертання. Указати, поширені вони чи ні, якими частинами мови виражені.

- Алло! Швидка? Моя дитина проковтнула авторучку!
- Зараз виїжджаємо, громадянко.
- Лікарю, а що мені робити до вашого прибуття?
- Пишіть, шановна, поки що олівцем...

Лінгвістичне дослідження.

Списати речення. Підкреслити підмети, обвести звертання. Визначити, які засоби використано авторами для підсилення емоційного забарвлення речень.

1. Ой хлопчику, хороший мій, чому ти плачеш? (*А. Малишко*).
2. Рости, моя пташко, мій маковий цвіте, Розвивайся, поки твоє серце не розбите... (*Т. Шевченко*).
3. Пусти мене, мій батеньку, на гори, Де ряст весняний золотом жаріє (*Леся Українка*).
4. Спи, моя дитино, золота, Спи, моя тривога, кароока, Спи, моя гіллячко голуба... (*М. Вінграновський*).

5. Дяка щирая тобі, ніченько-чарівниченько, Що закрила ти моє личенько (*Леся Українка*).
6. Спи, дитятко, сном міцним (*М. Рильський*).
7. Ой не ходи, Грицю, та на вечорниці (*Нар. творчість*).
8. Доброго ранку, бджілоньки! (*О. Іваненко*).
9. О мово українська! Ти вода — з кринички, над якою гнуться верби (*Ю. Бедзик*).
10. Васильки у полі, васильки у полі, і у тебе, мила, васильки з-під вій (*В. Сосюра*).
11. Де ти бродиш, моя доле? (*Д. Писаревський*).

Дослідження-трансформація (за рядами парт).

Записати речення, змінюючи місце звертання. Прочитати. Пояснити особливості інтонації кожного речення.

1. Мамо рідненька, прийми мої привітання.
2. Відроджуйся і розквітай, рідна мово.
3. Друже, розпочнімо гарну працю.
4. Будьте уважними, сини мої, один до одного.
5. Сестро моя, давай заспіваємо.
6. Весняний дощику, дай напитися земельці.

V. Закріплення вивченого матеріалу.

Гра «Поради лікаря».

Скласти поради лікаря учням, використовуючи звертання. Монолог чи діалог ви використаєте?

VI. Підсумок уроку.

Гра «Так» або «Ні».

1. Чи бувають звертання поширеними? (*Так*).
2. Чи виділяємо на письмі звертання лапками? (*Ні*).
3. Чи називає звертання того, до кого звертаються? (*Так*).
4. Чи може бути звертання членом речення? (*Ні*).
5. Чи завжди звертання стоїть на початку речення? (*Ні*).
6. Чи може бути знак оклику при звертанні? (*Так*).
7. Чи може вживатися звертання у множині? (*Так*).
8. Чи належать слова *о, ой, теж* до звертання? (*Ні*).

Оцінювання рівня навчальних досягнень учнів.

VII. Пояснення домашнього завдання.

1. Знати, що таке звертання.
2. Скласти 5–6 речень зі звертаннями до однокласників, батьків, знайомих і незнайомих людей на тему «Ваше ставлення до знань з української мови». Або виконати вправу 16 (варіант 2).

РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ ПРИ ВСТАВНИХ СЛОВАХ У ПРОСТОМУ РЕЧЕННІ

Дата

Клас

Мета: повторити й поглибити вивчене учнями про вставні слова, їх групи за значенням; розвивати вміння виділяти їх на письмі та в усному мовленні; формувати потребу збагачувати власне мовлення; виховувати повагу до української мови.

Тип уроку: повторення й поглиблення вивченого.

Обладнання: підручник Заболотного О.В., Заболотного В.В. Українська мова. 6 клас. — К.: Генеза, 2014; роздавальний матеріал, кольорова крейда.

Додатковий матеріал

до уроку

ХІД УРОКУ

I. Актуалізація опорних знань учнів.

Перевірка виконання домашнього завдання.

II. Оголошення теми й мети уроку.

III. Мотивація навчальної діяльності учнів.

Мовне спостереження.

У яких реченнях виділені слова є вставними, у яких — членами речення? Списати, розставивши розділові знаки.

Не все і ще було, що може бути. Може пісня хліб благословляє, може в пісню йде від хліба сила. І на світанні трепетним вітрилом мені здається вишня іздала. Не вистою здається вже не вистою. Гарячому мисливцю і пень лисом здається.

Виконання вправи 13.

IV. Повторення й поглиблення вивченого.

Технологічна карта уроку

Вставні слова можуть виражати або вказувати на:	
Непевненість	<i>Може, може бути, мабуть, можливо, здається, очевидно</i>
Упевненість	<i>Звичайно, певно, безперечно, без сумніву, правда, дійсно, безумовно, справді, певна річ</i>
Джерело повідомлення	<i>По-моєму, як мені здається, кажуть, на думку..., за теорією..., за свідченням, як відомо, як зазначено, за повідомленням...</i>
Почуття	<i>На щастя, на жаль, на диво, на сором, як навмисне, дивна річ</i>
Оцінку повідомлюваного як звичайного	<i>Було, бувало, як завжди, як водиться</i>
Порядок викладу думок	<i>По-перше, по-друге, нарешті, отже, таким чином, значить, насамперед, виявляється, виходить, проте, однак</i>
Ввічливість	<i>Будь ласка, вибачте, прошу вас, дозвольте</i>
Привернення уваги	<i>Уявіть собі, зрозумійте, зверніть увагу, вірите, знаєте, між нами кажучи</i>

Вставні слова не бувають членами речення, виділяються інтонаційно в усному мовленні. За будовою розрізняють ще вставні словосполучення і речення. Вставні слова і словосполучення, зазвичай, виділяють комами, а вставні речення — дужками або тире. Речення, у яких є вставні конструкції, називають **ускладненими**.

Тренувальні вправи

Вибірковий диктант.

Вписати вставні слова. Яка роль у реченні кожного з них?

Своїм трудом виборювати щастя — найвище щастя то, напевно, є (С. Кононенко). У праці — філософія життя. Здається, зрозуміло це і просто (М. Сингаївський). І, мабуть, над усе до загибуні треба віри людині в людину (В. Забаштанський). Все буде добре, тільки б, головне, не заморозить розум, серце, душу (С. Охріменко). На згадку вам весела казка. А мені, будь ласка, бубликів в'язку (В. Іванович). От, як бачиш, і в твоєму краї виріс сад між річкою і степом. Я ще, казати правду, не ввійшов ані словечком в тишу лабораторій. Може, то тільки легенда — край той, осяяний сонцем? І от мені здалося — дивна річ! — що десять років — лиш коротка ніч. Але, звичайно, що ж то за роман, як люблячих не стрінуть перешкоди, наприклад, неухажність і зима? Скарби були, звичайно, копійчані, та цінувався навіть олівець.

Робота біля дошки.

Записати речення, вказати вставні слова, пояснити вживання розділових знаків у реченнях. Указаному вчителем реченні підкреслити члени речення. Пояснити, чому вставні слова не є членами речення. Я мислю, отже, існую (Античний вислів). Потік, напевне, пам'ятає що був і кригою, і снігом (О. Шугай). У калині, кажуть, живе материнська любов і мудрість (З підручн.). Здається, папороті цвіт я в темну нічку відшукала (Л. Забашта). Я, либонь, таки дочекаюся (Г. Чубач). А листопад, на диво, розіслав зелений килим скверів та бульварів (С. Охріменко). А в кущах ямки глибокі, видно, лосі йшли гуртом (В. Скомаровський). Кажуть, у степу є такі криниці, у яких навіть удень відбиваються зорі (В. Яринич).

Прочитати. Пояснити, чому в одному з речень виділене слово є вставним, а в другому — ні. Скласти речення, у яких то вставними словами, то певними членами речення виступали б слова «може» та «очевидно».

Здається, часу і не гаю, а не встигаю, не встигаю (Л. Костенко). Світ отой напівзабутий здається нині зітканим з туману (В. Базилевський).

Диктант із коментуванням.

Списати, підкреслити члени речення. Пояснити, чому звертання та вставні слова не є членами речення.

Лебедю! Ти повертаєш додому на тихії води, на зорі України ясні... (Л. Забашта). Матінко, усміх твій ніжний ловлю (Н. Крассоткіна). Ти, мабуть, чула, певно, чула, як поїзди мене гукнули (В. Мордань). Може, хто б послухав казки? Ось послухайте, панове! (Леся Українка). Посміхайся веселково, земле рідна, калинова (Л. Яцура).

Робота в парах.

Скласти чотири пари речень, щоб в одних слова «кажуть, чуєте, виходить, здавалося» були вставними, а в інших ці самі слова виступали в ролі членів речення.

Зразок. Треба, виходить, іти на додаткове заняття з алгебри. — З класу виходить гарна дівчина.

Тестові завдання.

1. Що таке вставні слова (словосполучення) та речення?
 - А Слова (словосполучення) або речення, які виділяються комами на письмі.
 - Б Слова (словосполучення) або речення, які виражають ставлення мовця до висловленої думки.
 - В Слова (словосполучення) або речення, які, випавши з речення, не порушують логічності думки.
2. Своє ставлення до повідомлюваного мовець виражає за допомогою:
 - А однорідних членів речення;
 - Б вставних слів, словосполучень і речень;
 - В звертань;
 - Г відокремлених членів речення.
3. Вставні слова *по-перше, нарешті, з одного боку, між іншим, отже, власне кажучи* виражають:
 - А упевненість або невпевненість;
 - Б емоції мовця;
 - В порядок викладу думок та зв'язок їх між собою;
 - Г джерело повідомлення.
4. Укажіть речення зі вставними конструкціями.
 - А Жінки, навпаки, судили Якова і разом своїх чоловіків.
 - Б Рідна хата, як водиться, старшому братові досталась.
 - В В ім'я миру і злагоди народів кожний із нас не пошкодує віддати всі найкращі сили своєї душі.
 - Г Маємо жити не хлібом єдиним, мій друже.
5. Визначте речення зі вставним словом чи словосполученням, яке виражає почуття.
 - А Ти, мабуть, не знаєш, що наша дивізія носить ім'я мого рідного міста (*О. Гончар*).
 - Б Легенькими хвильками озеро набігало на греблю і, очевидно, підточувало її (*Ю. Збанацький*).
 - В На жаль, не завжди і не все так робиться, як говориться (*Ю. Смолич*).
 - Г Буває, в неволі іноді згадаю своє стародавнє (*Т. Шевченко*).
6. Визначте речення зі вставним словом чи словосполученням, ужитим для активізації уваги.
 - А Орфей, до речі, також був фракієць (*Л. Костенко*).
 - Б Тепер, щоправда, довкола було голо і сумно (*І. Франко*).
 - В Поволі танула над річкою хмара диму, а над селом, навпаки, вона росла, розбухала (*Ю. Збанацький*).
 - Г Як ви знаєте, через наш район будується асфальтова дорога (*Ю. Яновський*).
7. Визначте речення зі вставним словом чи словосполученням, яке виражає послідовність викладу.
 - А Денис нарешті дужим ударом проломив стіну (*О. Гончар*).
 - Б Справді, сонце встало й оглянуло світ палаючим оком, а на степовому горизонті немов справді зависла хмарка куряви (*М. Коцюбинський*).
 - В Відступати нам, по-перше, пізно, а по-друге, нема підстав (*В. Собко*).
 - Г Микола догадався, що мова мовилась, мабуть, про нову дівчину на селі, і почав ждати (*І. Нечуй-Левицький*).
8. Визначте речення зі вставним словом чи словосполученням, яке вказує на джерело повідомлення.

А Вершники, здавалось, зрослися з підібраними грудастими кінми (М. Стельмах).

Б Відступати нам, по-перше, пізно, а по-друге, нема підстав (В. Собко).

В Видно, не дуже до смаку прийшласть йому мужицька арифметика (С. Васильченко).

Г Привикне, кажуть, собака за возом бігти, то й за саньми побіжить (Панас Мирний).

9. Запишіть якомога більше вставних слів, що вказують на почуття.

10. Складіть діалог з 10 реплік, уживаючи вставні слова.

VI. Підсумок уроку.

Самостійна творча робота за варіантами.

I варіант. Скласти висловлювання (обсяг 3-4 речення) на тему «Моє місто», використавши два-три звертання. Прочитати, правильно інтонуючи речення зі звертаннями.

II варіант. Скласти висловлювання на тему «Ким би я хотів стати» (обсяг 3-4 речення), використавши два-чотири вставних слова. Прочитати, правильно інтонуючи речення зі вставними словами.

Оцінювання рівня навчальних досягнень учнів.

VII. Пояснення домашнього завдання.

1. Знати, що таке вставні слова, на що вони вказують.

2. Із художньої літератури виписати по чотири речення зі звертаннями та вставними словами. Звертання та вставні слова обвести.